

ՍՆՆԵՐՆԵՐԻՄ ԹՎԳԱՆՈՐԻՆ

ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Աստուածաշունչ զիրքը Դ թագաւորութեանց մէջ
(ՎԼ. ԺԲ), եւ իսայեայ մարգարէութեանց մէջ (ՎԼ.
ԺԷ) 4ը պատմէ թէ Սենեքերիմ Ասորեստանեայց
թագաւորը հրէից իզնկիա թագաւորին դէմ պատե-
րաւի ելաւ որ թագաւորութիւնը պիտի ջնջէր: Ի-
զնկիա ասոր զօրաց բազմութիւնը տեսնելով եւ իր
տէրութեան ուժովը ասոր դէմ չկրնալ գնելիքը
խէշքը կտրելով աղօթքով առ Աստուած դիմեց.
Աստուած ալ իսայի մարգարէն ասոր իրկեց ապա-
հովընելու որ այնքան զօրութեամբ եկած ըլլալովն
ալ Սենեքերիմ իրուսաղէմ պիտի չկրնայ պաշարել,
եւ վրան նետ մը անգամ պիտի չկրնայ նետել. այլ

եկած ճամբէն ետ պիտի դառնայ խաղքուծիւնով։
Ընանկ ալ եղաւ . գիշեր մը Լստուծոյ հրեշտակը Սե-
նէքերիմայ բանակէն հարիւր ութսուն եւ հինգ հա-
զար հոգի մեռցուց . եւ թագաւորը այլքան զօրքը
պակսած տեսնելով ստիպուեցաւ իր երկիրը դառ-
նալու։

Սենէքերիմայ պատմութիւնը հեթանոս պատմիչ-
ներուն ալ յայտնի է . բայց պատմածնին սուրբ գիր-
քէն տարբեր է։ Հոս հերոգոսոսի պատմածը թաղ-
մանեմք։ (պատմ. գր. Բ. Իւանրպէս. զԼ. 141)։
« Լմասիսէն (եգիպտոսի թագաւոր մըն է) ետքը ,
„ ինչպէս որ կըսեն , հեփեսոսի քուրմը աթոռ-
„ ուր նստաւ։ Սեթոս անուն։ Օհնուորները բանի
„ տեղ չգրաւ . հետերնին արհամարհանօք վարուե-
„ ցաւ , որպէս թէ անոնց՝ կարօտ չըլար։ Ուրիշ
„ վնասներէն զատ՝ տասն եւ երկու արտավար գե-
„ տին ալ՝ որ իր նախորդները ամէն մէկուն պատ-
„ ուոյ համար տուեր էին , ետ առաւ։ Բայց ետքը
„ երբ որ Սենէքերիմ արարացւոց եւ ասորեստան-
„ եայց թագաւորը բաղմամբ զօրքով Եգիպտոսի
„ վրայ պատերազմի եկաւ , զինուորները հայրեն-
„ եաց օգնութեան երթալ չուզեցին։ Վրումը այն
„ ատենը շատ շուարեւով տաճարը առանձնացաւ .
„ եւ աստուծոյն արձանին առաջը՝ իրեն ինկած ա-
„ ղէտալի վտանգին վրայ ողբալ սկսաւ։ Իր թըշ-
„ ուառութիւնները ասանկ լացած ժամանակը քու-
„ նը տարաւ . եւ անանկ եկաւ իրեն որ աստուածը
„ կը տեսնէ , որ զինքը կը քաջալերէր եւ կապա-
„ հովցընէր ոչ , թէ որ արարներուն վրայ քաշելու

„ Ըլլայ՝ մնաս մը չքաշեր . եւ ինքը անոր օգնական-
 „ ներ կը խրկէ :

„ Ըստ տեսիլքին վրայ վստահ ըլլալով Սէթոս
 „ հետը կամաւոր եկողներն առաւ , գլուխնին անցաւ
 „ եւ գնաց բանակեցաւ Պեղոսիոն , որ եգիպտոսի
 „ բանալին է : Հետի զօրքը միայն վաճառականնե-
 „ րէ եւ արուեստաւորներէ եւ ստորին կարգի մար-
 „ ղօցմէ բաղկացած էր : Պատերազմական մարդ մը
 „ իրեն չընկերացաւ : Ըստ զօրքը ելլաւ որ Պեղոս-
 „ սիոն հասան , դաշտային մուկերու զարմանալի բազ-
 „ մութիւն մը տարածեցաւ թշնամիին բանակը . եւ
 „ կապարճները եւ նէտերը եւ վահանները բրոնզե-
 „ լու կաշիները բոլոր կրծեցին կըտըրտեցին : Ը-
 „ նանկ որ՝ յաջորդ օրը արարները առանց զէնքի
 „ մնալով փախած ատեննին շատերը մեռան , :

Ըստ երկու պատմութիւնը իրարու հետ միաբա-
 նել ուզելով Վերէն տիւ Պօշէ , նախ եւ առաջ Հե-
 րոդոտոսի պատմութեան մէջ Սէթոսի վրայ չհա-
 ռատացուելու անխոհեմութիւն մը կը նշմարէ : Ըսո-
 րեստանեայց պէս զօրաւոր տէրութիւն մը թշնամի
 ունենալով ի՞նչպէս Սէթոս կը նար չէթէ միայն ար-
 համարհանքով վարիլ զօրացը հետ , այլ եւ իրեն
 նախնիքներուն անոնց տուած երկիրներն ալ ձեռքէն
 առնել : Ինչպիսեւի Հերոդոտոս ալ ըսացին երաշ-
 խաւոր չըլլար . իրեն ըսելով կը պատմէ : Յիշեալ մա-
 տենագիրը կըսէ որ՝ այս կըտորը ծուռ եւ խոտոր-
 նակ մէկ հասկըցունելով մը առնուած է ստոյգ պատ-
 մութեան : Ըստուածաշունչը կըսէ . « յամի չորրորդի
 „ Եղեկեա արքայի , այն է ամ Եօթներորդ . Ուսնայ

„ որդւոց Եւայ արքայի իօրայէլի, եւ Սաղմանասար
 „ արքայ ասորեստանեայց 'ի վերայ Սամարիայ, եւ
 „ պաշարէր զնա. եւ առ զնա 'ի կատարել երկից ա-
 „ մաց. . եւ խաղացոյց արքայն ասորեստանեայց ըզ-
 „ Սամարիայ ասորեստանեայս, » (Դ. Թագաւ. ԺԸ.
 9. 11): Եսորեստանեայց Թագաւորը հրեաներուն
 տասն եւ երկու ցեղին տասը՝ իրենց երկրէն կը հա-
 նէ. վերոյիշեալ պատմիչները ծուռ հասկընալով ա-
 նոնք իրենց երկրէն առաւ ըսելուն տեղը երկիրը
 անոնցմէ առաւ ըսած կըլլան Հերոդոտոսի. եւ եր-
 կիրը անոնցմէ առնողն ալ անոնց Թագաւորը եղած
 կըլլայ. վասն զի յիրաւի Սաղմանասար անոնք իրենց
 երկրէն հանելէն ետքը անոնց Թագաւորն ալ ինքը
 եղած կըլլայ :

Հարկ կըլլայ ասով ըսել թէ Սէթոս՝ չէ՛թէ
 եգիպտոսի, այլ եգիպտոսի մօտիկ հրէաստանի Թա-
 գաւոր էր. եւ որովհետեւ Սենեքերիմայ դէմ բա-
 նակ հանելուն անճըրկելով առ Բստուած զիմոզը
 Եզեկիա է : Սէթոս եւ Եզեկիա մի եւնոյն անձը
 եղած կըլլան : Սէթոս անունն ալ եղած զիպուա-
 ծեն առնուած անուն մը կրնայ ըլլալ : Եգիպտացի-
 ները տիւփոն անուն չաստուած մը ունէին, եւ աշ-
 խարհքի մջ սլառահաճ ձախորդութիւնները անոր
 կուտային : Սենեքերիմի գլխուն եկած ձախարդու-
 թիւնն ալ Եզեկիայի երեսէն ըլլալով, եգիպտացի-
 ները տիւփոնի մէկ ուրիշ անունը ասոր տուին :
 Պիուտարբոս կըսէ որ՝ եգիպտացիներուն տիւփոնի
 ընծայած բազմաթիւ անուններուն մէկն ալ էր Սիթ,
 զի Իգա դրով գրուած ըլլալով Սէթ կը կարդացուի :

եւ յայտնի է որ յոյները օտարազգի բառերուն ծայրը ու կամ իւր կամ էւ մը կը պցընելով յունարէն կընեն: Սէթոս անունն ասանկ շինուած է:

Նշենք իր անունն ալ գիտցած կըլլան. բայց կը կարծեն թէ յատուկ անուն չէ՛. պաշտօնի անուն է. եւ Սէթոսին հեփեստոսի քուրմը ըլլալը անկէց կը հսնեն: Նշենք իւր երբայեցերէն կը գրուի Կ ղ ա գիւս. կամ Կալպիւս: Աս բառս երկու արմատ կրնայ ունենալ. մէկը ղաթօթ, որ հաշեցընել ըսել է. եւ միւսը ղըթ, որ է բոց: Իսկ ի ա հ, Մստուծոյ անունն է: Հեփեստոս կանուանէին հին կուպաշտները՝ կրակին չաստուածը. եւ երբայեանին ալ նշանակութիւնը՝ գլխու շ գիրը մէկրի առնելով, հաշեցընող աստուած կամ բոց աստուած ըսել կըլլայ. որ է կրակ աստուած, կամ հեփեստոս: շ գիրը երբայեցոց մէջ սեռական հոլով յինող յօդ ալ է, որով հաղադի ա հ ըսել կըլլայ՝ կրակ աստուածինը կամ հեփեստոսինը. այսինքն՝ անոր քուրմը. եւ այս ալ եփպտացիներուն երբայերէն անունը ծուռ հասկընալէ մը առաջ եկած է. որ բառին սկիզբը շ գիրը յօդ, եւ բառը սեռական կարծեցին. որ ալ շ գիրը բառին իր սեպհականն է. հաղադի ա հ անունը պարզապէս հաղադ եւ ի ա հ բառերէն բարդած է. որ ղըթ-թիւն աստուծոյ ըսել է: Ի՛նչ որ է նէ՝ երեք կերպ ծուռ հասկընալէ երեք պարագայ եւլաւ. եգիպտոսի սահմանակից ելող Վաղեստինու թագաւորը եգիպտոսի թագաւոր կարծեցին. որ թագաւորական ցեղէ չըլլալով, մանաւանդ թէ քուրմը լլալուն համար թագաւոր չէր կրնար ըլլալ. եւ

ստար ցեղէ թագաւոր ըլլալու համար յեղափոխու-
թիւն մը ըլլալու է պետութեան մէջ. որուն նման
բան մը չպատմւիր. եւ թէպէտ Հերոդոտոսի պատ-
մութեան 140 եւ 141 գլուխներուն մէջ տեղը պա-
կատ մը կայ կըսեն քննիչները, բայց ուրիշ պատ-
միչներ ալ այն միջոցին յեղափոխութիւն մը եղած
չեն ըսեր. եւ ըլլալու ալ չէ՝ որ Սէթոս իր զօրացը
հետ արհամարհանօք կը վարուի. վասն զի թագաւո-
րական ցեղէ չըլլալով՝ զօրքը իր կողմը չշահած
չէր կրնար թագաւորել. եւ թագաւորելէն ետքն ալ
անոնցմէ վախնալու էր. չըլայ որ ինչպէս որ իրեն
պաշտպան կենալով թագաւոր ըրին, ուրիշի մը պաշտ-
պան կենան եւ զինքը ամուսնէն վար առնեն: Աս-
տի այս անհաւատալի պարագան ալ երկու պատմու-
թիւն իրար խառնելով հանեցին. Սագմանասարայ
սամարացիները տեղերնուն հանելէն Սեթոսի իր
զօրացը հետ արհամարհանօք վարիլը եւ երկիրնին
ձեռքերնուն առնելը, եւ Ազեկիա անունէն ալ՝ Սէ-
թոսի Հեփեստոսի քուրմ ըլլալը մտաւերելով: Ես
կերպովս Սէթոսը Ազեկիային հետ կը նշոյնանայ,
թէ որ զատ անձ մը սեպելով վերոգրեալ անտեղու-
թիւնները ընդունելու չըլլանք նէ. որ յիրաւի չեն
ընդունուիր: Գանք Սէթոսին երազին:

Սուրբ գիրքը կըսէ թէ Ազեկիա թագաւորը ա-
պահովցընելու համար Ասայի մարդարէն խրկուեցաւ
Եստուծմէ. եղիպտացիները Հերոդոտոսի ըսին թէ
Սեթոս երազ տեսաւ: Ասային տեսաւ եւ երազ տե-
սաւ, էփ աղէկ տարբերութիւն ունին մէջէրնին. բայց
նոյն իսկ Ասային է եղիպտացիներուն երազ հասկըցած

եւ պատմած նին: Իսայի բառը երբայերէն կը գրուի իշա'իէա. որ իշա' եւ իէա բառերէն բարդուած, աստուծոյ փրկութիւնը ըսել է. եգիպտացիները ինչպէս որ Եղիպտոսի բառին առաջին գիրը յօգ կարծելով անկէց հեփեստոսի քուրմը հանեցին, նմանապէս այս բառիս ալ առաջին ի գիրը ձգեցին, որ արարացւոց եւ քաղդէացւոց եւ եբրայեցւոց բայերուն վրայ դաւով կատարեալ ժամանակ կընէ. եւ կը մնայ անգին շա'ա, եւ այս բառը եբրայեցւոց մէջ ըսել է, աչքերը դառնալ, մթշննալ, եւ մտածել: Ասանկ հասկընալով իշա'իէա ըսել կըլլայ, աչքերը դարցուց կամ մթշննցոց աստուած, որ ըսել է՝ վրան քուն բերաւ. եւ ասով Իսայի մարգարէին խօսքերը երազին մը լսած կըլլայ:

Բեւելի դժուար կերեւի զէնքերուն կաշի փոկերը կըրծելն, ու հարիւր ութսուն եւ հինգ հազար հոգիին մէկ գիշերուան մէջ յանկարծամահ ջարդուիլը իրարու հետ միաբանելը. բայց քանի որ եգիպտացիները երբայերէնը անանկ ծուռ կը հասկընան, հոս ալ դժուարութիւն չմնար: Այսին թէ այս տեղս բառ ծուռ հասկընալ չկայ. նշանը բուն իրեն պէս բըռնել կայ:

Հորոս եգիպտացի քերթողը կըսէ որ, մուկը եւ գիպտական նշանագիր մըն էր, որ յանկարծահաս եւ ամէն բան մէկէն ջնջող վերցընող աղէտք մը կը նշանակեր (յղ. սրբազան նշանագրոց . ա . 47). եւ մէկ մեծ եւ ահագին պատուհաս մը հասկըցընելու համար մուկ մը կը նկարէին. եւ կըրնային արդեօք եգիպտացիները Անեքէրիմին զօրացը գլխուն եկած յանկարծահաս

պատուհասը՝ որով բանակը բնաջինջ եղաւ, ուրիշ մէկ նշանագրով մը հասկըցմենէլ: Այս ալ նշանակեմք, որ մէկ բանի մը վրայ սաստիկ ցաւելուն եւրպայերենն է. «իմի», եւ ասկէց ելած բառ մը կայ, լեանսիմոն, որ մողէս եւ խլուրդ ըսել է. բայց տրամած ըլլալ ալ ըսել է:

Պողէմոն անուն հին հեղինակ մը կըսէ թէ՛ Տրոյ վաղայի մօտերը բնակողները դաշտային մուկերուն յարգութիւն կուտային եւ սմինթէեան կըսէին. որովհետեւ ասոնք իրենց թշնամիներուն աղեղին չուանը կը կրծէին. եւ ապողոնի ալ սմինթեան ըսուելուն պատճառը այս էր. եւ այս աւելորդապաշտութիւնը՝ Դադարային մօտ եւ սասարիկ Կրամոնիան նշանակող բառերուն իրարու հետ յարաբերութիւն ունենալն է. վասն զի այս կենդանին ալ գտնուած տեղերը շատ վնասներ ընելով սաստիկ տրամուլթիւն կը բերէ. եգիպտացիներուն պարարտ հողին մէջ ասոնք շատ կը գտնուին. վնասնին աւելի զգալի կըլլայ. ուստի աւերած բերող պատուհասի նշանն ալ այս ըրած են:

Պլուտարքոս ալ կըսէ թէ՛ տիւփոնին մէկ անունն ալ եգիպտացիներուն մէջ՝ «իմի» էր, որուն յօդականը եւրպայեցոց լեզուին կանոնովը կըլլայ, «իմի», որ «իմի» բառին հետ կը նոյնանայ. եւ այն ալ կեկիլիցընէ Պլուտարքոս, որ սէլթ եւ վիլվոն եւ «իմի» անունները որ եգիպտացիները տիւփոնին կուտան, բունն արգէլք եւ դիմադրութիւն եւ կործանումն ըսել է: Ասոնցմէ կը հասկցուի որ եգիպտացիներուն դիւրին էր Սենեֆերիմին գլխուն եկած աղետքը այս նշագրով հաս-

կըցրնել, եւ ասով ալ Գիւրաւ կը հասկցուի Հերոդոտոսին վերոյիշեալ գլխոյն վերջը ըսածը, թէ « մինչեւ
 ,, հիւայ Հիփիստոսի մեհեանը քարէ արձան մը կը
 ,, տեսնուի, որ այս թագաւորը (Սէթոսը) կը ներ-
 ,, կայայնէ, ձեռքը մուկ մը. եւ քարին վրայ դըր-
 ,, ուած է. - ո՛վ որ ես նէ զիս տեսնելովդ սովորէ՝
 ,, որ աստուածները յարգես », - : Եգիպտացիները
 ետքէն ասանկ արձան մը շինած կըրնան ըլլալ, իրենց
 իշխամիները վախցընելու համար. բայց ասկէց հետեւ
 տեսիր որ այս արձանը Հերոդոտոսի պատմածին ըս-
 տոյդ ըլլալուն ապացոյց ըլլայ :

Սօլգէր կրնար գիտցած ըլլալ այս հրաշալի գէպ-
 քիս հին աւանդութիւնը Հերոդոտոսին ալ պատմա-
 ծէն : Սլան զի Սօլէն ալ հնախօսութեանը մէջը
 այս պատմիչիս ըսածին համար կըսէ թէ ճշմարիտ
 պատմութեան մը աւրուածն է : Սակայն այսու ամե-
 նայնիւ ասով ալ իր ընթերցողները կը խաբէ. սորբ
 Գիրէ վերջապէս մեղեալ խորագրով շինած գրքին մէջ
 (համար. 168) կըսէ. « Հերոդոտոս մէկ Սենե-
 քերիմի մը համար կը խօսի, որ Եգիպտոսի սահման-
 ները պատերազմի եկաւ, եւ ետ դարձաւ. վասն զի
 մէկ տարափոխիկ հիւանդութիւն մը ինկաւ զօրացը
 մէջ հասարակօրէն եղածէն դուրս բան մը չկայ հոս », :

Բայց մենք տեսանք Հերոդոտոսին պատմածը.
 եւ ամէն մարդ կրնայ դատել թէ Հերոդոտոս Սե-
 նեքերիմին զօրացը մէջ տարափոխիկ հիւանդութիւն
 ինկած ըլլալու խօսք ըրած է մի. եւ այս տեսնե-
 լէն ետքը կրնայ դատել թէ ի՞նչ հաւատք ընծայե-
 լու է այդ փրկիստփային, որ միշտ առանց քննու-

Թեան կարգացող պարզամիտները խաբելը իրեն լան
գործ բռած է։ Հերոդոտոսի պատմածին մէջ մէկ
դիէն եբրայեցիներն սխալ հասկընարով, մէկդիէն
եգիպտական նշանագիրներուն զօրութիւնը ընաւ չը
հասկընարով՝ պատմութիւնը ուրիշ կեդպարանք ա-
ռած է․ ըայց դէպքը հրաշալի ըլլալը կերեւի։ Սօլ-
դէրին պատմածին մէջ ընական կարգէ դուրս բան
չկայ․ բայց Սօլդէրին իր վճայ ալ իրեն սովորա-
կան խաբեւայութենէն զատ լան չեմք տեսներ։

ՀՆԱԴԻՏՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքապետանի։ Երբեմն կը պատահէր որ մարդ
մը դիպուածով եւ ակամայ մէկ ուրիշը կը մեռցընէ։
Ըստուած ասոնց ապահովութիւնը կարգադրեց խա-
րայէլացւոց օրէնք տուած ատենը, Սօլսէս մար-
դարէին ըսաւ որ՝ երբ աւետեաց երկիրը հասնի, ա-
սանկներուն ատեն մը պարտըկուելու համար տեղ ո-
րոշէ։ (Ելեց. Իս. 13) եւ երբ Յօրդանանու մօտե-
ցան՝ նորէն պատուէրը կրկնեց եւ տալու քաղաքնե-
րուն համրանքն ու տեղը որոշեց, որ վեց քաղաք
պիտի ըլլային․ երեքը Յօրդանանու արեւմտեան կող-
մը․ եւ երեքը արեւելեան կողմը։ Աւետեաց երկիրը
մոտենէն ետքն ալ նոյն պատուէրը կրկին տուաւ Ըստ-
ուած Յեսուայ (Թիւք. Լ. 10-14։ Յեռն. Ի.
4-6)։ Եւ թէ որ երկիրնին ընդարձակելու ըլլային
նէ չըջակայ՝ դաւաճներէն տեղ տանելով, երեք ա-

ապաստանի քաղաք ալ առաջիններուն կարգը աւելցը-
նելու հրաման ունէին (Բ . օրին . ֆ . 9) : Իւ ո-
րովհետեւ ապաստանի քաղաքները միշտ վեց մնացին .
չաւելցան . հրեաները կըսեն որ մէկ ալ երեք քաղա-
քն ալ պիտի զատուին երբ որ Ս եսիայն գայ . վասն
զի կը կարծեն որ Ս եսիա իբրեւ հզօր Թագաւոր պիտի
գայ աշխարհ : Եւ հրեաներուն պետութեան երկիրը
պիտի ընդարձակէ :

Սայմոնիտէս հրեայ իմաստունը , որ է ռապպի
Սօչ պէն Սէյմոն , ազգային աւանդութենէ մը
առնելով կըսէ որ զեւտացիներուն տրուած քառասուն
եւ ութը քաղաքները ամէն ալ ապաստանի քաղաք
էին . ահամայ մարգասպանը ասոնց ո՛րը մտնէր նէ
կաղատէր . բաց բուն ապաստանի քաղաքները պար-
տաւորուած էին գացողը ներս առնելու եւ ձրի կե-
րակրելու . զեւտացիները այս երկու պարտականու-
թիւնս ալ չունէին . կրնային գացողը ներս չընդու-
նիլ . եւ ներս մտնելու կրցողներն ալ իրենց ապրուս-
տը իրենք պիտի ճարէին : Արուսաղէմի տաճարին
մէջ ալ ապաստանի տեղ կար ողակիզաց սեղանը .
տկամց մարգասպանը հոն ալ մտնէր եւ սեղանին քո-
վերը դուրս տնկուած և զջիւրածն տեղերէն բըռ-
նէր նէ՛ կաղատուէր : Ասոր կը վկայէ Փիլոն երբա-
յեցին (բան պատգամաւորութեան առ Վայիոս) .
եւ սուրբ գրոց մէջ յատուկ ասոր վրայ խօսք չկայ
ալ նէ՛ իւրօք այն տեղն ալ ապաստանի տեղի եղած
պիտի ըլլայ . որովհետեւ հօվար Սաղոմոնի ձեռքեն
աղատելու համար որ զինքը մեռցընել կուզէր՝ հոն
գնաց : (Գ . Թագաւ . Բ . 28) :

Ապաստանի քաղաքները գիւրաւ հասնուելու համար ճամբաներուն յատուկ մտադրութիւն կրլլար. ճամբան աւրած պիտի չլլար. եւ պէտք եղած տեղերը կամուրջներ պիտի ունենար. եւ ճամբան ո՛ր տեղ ուր երկուք կը բաժնուէր նէ՝ հոն ցից մը տընկուած, եւ ապաստանի քաղաքը ո՛ր ճամբէն երթուելիքը նշանակուած պիտի ըլլար: Այս ապաստանի քաղաքին մէջն ալ զէնք շինող արուեստաւոր պիտի չլլար. որպէս զի հոն պարտըկուելու եկող մարդուն թշնամին զէնք առնելու պատճառաւ ներս չը մտնէր: Ար հետեւի որ՝ զինեալ մարդ ալ ներս պիտի չառնուէր. թէպէտ ասիկայ նշանակուած չէ: Ամէն տարի ադար ամսոյ 15ին՝ կառավարութեան մարդիկ այս քաղաքներուն ճամբաները պիտի նայէին. աւրուած տեղերը նորոգել պիտի տային: Ասոնք հրեայ կարդացողներուն ըսածներն են:

Ասանկ քաղաքները դիտմամբ մարդ սպանողներուն օգուտ չունէին: Ա՛յ էկը սպաստանի քաղաքը փոխածին պէս՝ անոր պատը տեսնելու համար ժողովուրդը մէկ տեղ կուգար. դատաւորները քննութիւն կընէին. եւ թէ որ ճշմարտապէս կամաւ եւ յատուկ դիտմամբ մարդ սպաննած էր նէ՝ զինքն ալ կսպաննէին: Այս դատաստանը սուրբ գիրքը կը պատուիրէ երկուք օրինաց եւ հիւստաց դրբերուն վերոյիշեալ տեղերը. բայց դատաստանը ո՛ւր ըլլալիքը յայտնի չիօսելուն համար մեկնիչները կը տաքակուսին. ապաստանի քաղաքին մէջ կրլլար դատաստանը, թէ սպանութիւնը գործածուած քաղաքին մէջ: Եւ որովհետեւ երկու քաղաքն ալ կրլլար ըսող-

ներուն կարծիքը աւելի ընդունելի եղած է . կրտսէք
որ սպանութիւնն եղած քաղաքը սպանութեան պա-
րագաները վկայներով կըստուգէին, եւ գիր կառնէին
մարգասպանին փախած քաղաքը կը խրկէին . հոն ալ
անոնցմով կը դատէին սպանողին յանցաւոր կամ ան-
մեղ ըլլալը . եւ անոր համեմատ մահուան կամ ազա-
տութեան վճիռ կուտային : Բայց ազատուելէն ետ-
քէն ալ՝ մինչեւ սպանութիւնն եղած ժամանակին
հաճանայապետը մեռնէր նէ՝ սպանողը իր երկիրը
չէր կրնար դառնալ . ապաստանի քաղաքը մնալու էր :

Վրիստոնեաներն ալ՝ հին օրինաց առնելը եղած
գլխութեան պատուէրին համեմատ՝ ապաւինի տեղ
յատկացուցած էին . ահամայ յանցանք մը գործողը
մահուան պատիժէն ազատուելու համար եկեղեցին
կը դիմէր : Եւ որովհետեւ երբեմն կառավարութեան
ուստիկանները կերպիւնին ասանկները եկեղեցիէն բըռ-
նի դուրս կը հանէին, Վրատիանոս եւ Վլադենտիա-
նոս եւ մեծն թէոդոս կայսրերը հրովարտակ հանեցին .
որ ասանկ բանի մը համարձակողը ծեծ ուտէ, եւ
զլխուն մազն ու մօրուքը ածիլուի : (Հուստինեան
դատաստանագիրք . Բ . տիտղոս . 29) : Ոնորիս եւ
փոքրն թէոդոս՝ եկեղեցի փախչող յանցաւորներնորուն
բռնութիւն բանեցընելը քրէական յանցանքի կարգ դը-
րին (առդ . ա . տիտղոս . 12) : Բայց որովհետեւ
եկեղեցին ապաւինողները կարգաւորներու պաշտօլա-
նութեան տակ մտած կըլլային . որ չկրնար մէկ մարդ
մը մահուան դատաստանի մատնել, ասոնց ձեռքովն
ազատուել յոյսը չարագործները կը շատցընէր . ուս-
տի այս կայսերական օրէնքը հարկ եղաւ ուրիշ կայ-

«երական օրենքներով չափաւորել: Յուսոյնիստո: ֆայրը հրաման ըրաւ որ յատուկ զիտմամբ մարդ սպանողները եւ շնացեալները եւ կին կամ աղջիկ յափշտակողները եւ մշտնջենաւոր կուսութիւն խոստացող կոյսերը գլխէ հանողները եկեղեցին ապաւինելու իրաւունք չունենան. եւ փախչողներն ալ ըրունի առնուին: Իննովկենտիոս Գ. Հռովմայ հայրապետը՝ ճամբաները գողութիւն ընողներն ալ, գլխի ատեն արտերը մտնող աւրըշտկողն ալ եկեղեցին ապաւինելով ազատուելու իրաւունքէն զրկեց: Ս' եր Բրչակ թագաւորը ասոնց իմաստուն կարգադրութեանը հակառակ ճամբան բռնեց. Բրչակաւան քաղաքը շինեւէն ետքը հրաման հանեց որ հոն բնակողներուն ամենեւին դատաստան եւ գատապարտութիւն չըլլայ. ծառաներն ալ իրենց տէրերուն քովէն փախչելով հոն իշնան նէ՝ տէրերնին անոք ետ ուզելու իշխանութիւն չունենայ. եւ ասով որքան մարդասպան գող, աւազակ կային նէ հոն լեցուեցան: Բսիկայ բուլոր աստուածային եւ մարդկային օրէնքի դէմ լլլալով մեծն Վերսէս սուրբ հայրապետը բէմ՝ դրաւ. բայց չկրցաւ խօսք անցընել. (Բուզանդ. Գ. 12) ետքը նախարարները գացին քաղաքը կործանեցին եւ մէջի մարդիկը սուրէ անցուցին. կամ ուսող տղայքն անդամ ողջ պիտի չթողուին. բայց մեծն Վերսէս՝ որ այն ատենը ամեն տեսակ վտանգեալներուն կենդանի ապաստանն էր, վրայ հասաւ ազատեց (Բուրեն. 4. 27):

Հեթանոսները ուրիշ շատ բաներու պէս՝ ակամայ յանցաւորներուն ապաւինելու տեղ յատկացը-

նելը՝ հրեաներէն առին կըսէ Պանիէ (պատմական
բացատրութիւն առասպելեաց. գր. Գ. ԿԼ. 8)։
Մալախիոսեան տեղ՝ մեհեաններն էին. եւ Պաւ-
սանիաս (Ի Բէովտեանս) կըսէ թէ պինտ առաջ
Վաղմոս բէովտիա քաղաք մը շինեց, եւ քաղաք ա-
պաստանի ըրաւ։ Վաղմոս բնիկ փիւնիկեցի ըլլալով
հրեաներուն սովորութիւնը աղէկ գիտէր. եւ տե-
սած ալ էր որ՝ ապաստանի քաղաքները շուտով կը
շինան. այս մտքով իր քաղաքն ալ անանկ ըրաւ։
Ուրիշ երկիրներ ալ քաղաք ապաստանի փան. եւ ա-
մէն մէկուն հիմնադիրը՝ յունական առասպելներուն
նայելով կամ չաստուածներն եղան կամ կիսաստ-
ուածները։ Մուշին կարգն են զմիւռնիայիւնը Տիա-
նայէն. գենոսինը պոսիդոնէն. կանովպոսինը Ե-
գիպտոցի հերակլէսէն. սամոթրակէիւնը կիւքէդէ-
էն։ Արկորդ կարգէն են աթէնքիւնը թէսէսէն.
եւ հռոմիւնը հռոմալոսէն։ Մոնք ամէնն ալ կը խոստո-
ւնէին որ ապաստանի քաղաք յատկացընելուն բուն
հեղինակը Մատուած է. եւ ասոր մանրամասն պատ-
մութիւնը. եւ սահմանադրութիւնը սուրբ գրոց մէջ
կը կարգամք, որոց տեղը վերը ցուցուցինք։

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՍՈՒԹԻՒՒՆ

Մէտիսէի Հին բնակիչները: Մ'էտինէ քաղաքը առաջ Եւսարէպ կըսուէր. ետքը երբ որ Մ ուհամմէտ մէքքէէն հլլէլով իր բնակութիւնը հոս հաստատեց, քաղաքն ալ անոր պատուոյն համար Մէտիսէի ինն նէպի ըսուեցաւ, որ ըսել է՝ մարգարէի քաղաք. եւ ետքը համառօտելով մէտինէ ըսին: Մենք հոս այս քաղաքիս հին բնակիչներուն վրայ պիտի խօսիմք. անոր համար հին Եւսարէպ անունը դորձ կ'օծեմք:

Երաբներուն աւանդութիւնը կը ցուցնէ որ Եւսարէպ եւ չրջակայ երկիրները եւ խայպար՝ առջի բերանը Եւսարէպ ըսուած ցեղը կը բնակէր. որ սուրբ դրոց մէջ ամաղէկացիք կըսուի: Եւ կըսեն որ՝ ասոնց զխաւորներէն մէկը Եւսարէպ անուն՝ իր ընտանեացը հետ բնակութիւնը հոս հաստատեւ էր. որ ետքը իր անունովը Եւսարէպ ըսուեցաւ, եւ քաղաք մը եղաւ, որուն հիմնարկութիւնը այս ըրաւ կըսուի: Երկիրը այն ատենը շատաճուր էր, եւ շատ արմաւէնի ունէր, արտերը մշակուած էին. եւ ամաղեկացիները մինչեւ հրեաներուն հետ պատերազմի բռնուած ատենին աղէկ յաջողութեան մէջ էին:

Խայպար եւ Եւսարէպ, եւ Հիծաղի հիւսիսային կողման դաւառները ամաղէկացիներէն խորայեւացիներուն անցաւ կամ անմիջապէս, կամ շատ ժամանակէ ետքը: Եւս բանիս վրայ արեւելեան պատմիչներուն կարծիքը միակերպ չեն: Եւ հրեաները ա-

մաղէկացիներէն անմիջապէս ետքը յաջորդեցին՝ ըսողներն ալ ամէնը իրարու հետ միաբան չին :

Ոմանք կըսեն թէ՛ Յետու Հիճաղի ամաղէկացիներուն վրայ զօրք խրկեց . որ եկան ասոնք ջարդեցին . եւ հոն արշաւանք ընող խաբայէլացիներուն մէկ մասը առած երկիրնին հաստատուեցան եւ Եւսարէպ եւ Խալպար եւ շրջակայ տեղերը բնակեցան : Եւս կարծիքիս վրայ է իպնի խալտուն :

Ուրիշները, եւ յատկապէս աղանի գրքին հեղինակը ամաղէկացիներուն ջարդուիլը քիչ մըն ալ առաջ կը տանին . որկէց ետքը տեղերնին հրեաները բռնեցին : Եւ ասոր վրայ հետեւեալ աւանդութիւնը կը պատմեն . որ սուրբ Գիշէն դուրս է . բայց արաբներու ազգային աւանդութիւն մը ըլլալուն համար հոս կը դնեմք : Երբ որ Մովսէս ասորուոց երկիրը մտաւ՝ իր զօրքէն մեծկակ խուճը մը զատեց , եւ ամաղէկացիներուն մէկն ալ ողջ չձգելով ջարդել պատուիրեց ու անոնց վրայ ճամբեց : Եսոնք դացին Հիճաղու տիրեցին եւ հոն գտնուած ամաղէկացիներուն յաղթելով ամէնքն ալ թուրէ անցուցին : Սակայն անոնց Երգամ թագաւորին տղուն մանկական հասակին եւ գեղեցկութեանը վրայ խղճալով չմեղուցին . գերի բռնեւ չհերիք սեպեցին : Եսոնք ասորուոց երկիրը իրենց զինուորակիցներուն քովը դարձած ատեննին Մովսէս մեռած էր . եւ իրենց ընկերներուն պատմեցին իրենց ըրածնին : Մեր թշնամիները ամէնքն ալ մեղցուցինք ըսին . եւ միայն սա տղուն վրայ խղճալով հետերնիս Մովսէսի բերինք որ ասոր վիճակը որոշէ : Պատասխան լսեցին

Թէ, մարգարէն ձեզի պատուիրեց որ ամենեւին մէկու մը չխնայէք. դուք այդ երիտասարդը ողջ պահելովնիդ մեղք գործեր էք: Սէնք ձեզ մեր մէջը չեմք քնդունիր. եւ չեմք ուզեր որ ասորեաց երկիրը մնաք: Լսանկ իսրայելացի զինուորները իրենց եղբայրներէն երես չգտնելով նորէն Հիճազ դարձան. եւ յաղթած եւ ջարդած ազգերնուն տեղը իրենք բնակեցան: Իրենց Կիսաւոր բնակութիւնը Լասրէպ եւ շրջակաները հաստատեցին. տուններ շինեցին եւ երկիր մշակեցին:

Լսա պատմութեանս կէսը՝ ամաղէկացիներուն Լգագ մանկահասակ Թագաւորին համար սուրս դրոց մէջ պատմուածին (Վ. Թագ. ԺԼ. 3. 9) այն քան նման է. որ կրստիպուիմք ըսելու թէ այս պատմութիւնս սուրս դրոց պատմութեանը աւրուածն է: Լստուած Սամուէլ մարգարէին բերնաւոր ապրսպըրեր է յայտնապէս որ ամաղէկացիները ամենն ալ ջարդեն. Սաւուղի զօրքը անոնց Թագաւորը ողջ թողուցին: Ի՞նչ որ արաքներուն աւանդութիւնը ճշմարտութեան հիմմը ունի, իսրայէլացիներուն Հիճազի մէջ Լասրէպ եւ Խայպար բնակելու սկզբնաւորութեան նշաններոյիշեալ անհնազանդութեան մի իրարու հետ կապակցութիւն մը դնելով. ըսելու կըլլայ որ իսրայէլացիներուն Հիճազ գալը Սովսէսէն չորս հարիւր տարի մը ետքը, Սաւուղի եւ Սամուէլի ատենը պիտի ըլլայ:

Երաբններուն մէկ ուրիշ աւանդութիւնն ալ կրսէ որ Դաւիթ իր տղուն Երիսուղոմին ապստամբութենէն ստիպուելով իր Թագաւորութիւնը ձգելու, Տուգա-

յի ցեղին հետ մէկ տեղ Խայպարի հրեաներուն քով քաջուեցաւ, եւ շատ տարի անոնց վրայ թագաւորեց մինչեւ որ Արիստղոմայ յաղթուելովը եւ մեռնելովը կըրցաւ Երուստղէմ դառնալ: Ասիկայ կը պատմէ իբրեւ իսաւտուն: Ընկէց ետքը Հիճազի հրեայ գաղթականութիւնը Նաւթի ցեղին թագաւորներուն անցաւ եւ անոնց իշխանութեանը տակը մնաց: Ասել է թէ Տուրայի թագաւորութեան մէկ մասն եղաւ, կըսէ Սուհայիլի:

Արիշ պատմիչներ ալ ասոր հակառակ կըսեն որ՝ Տուրայի վերջին թագաւոր Սեգեկիային իմնալէն, եւ Նաբուգոգոնոսորայ զօրքին Երուսաղէմ զարնելէն եւ բոլոր հրէաստան կողոպտելէն ու տանակոխ ւնեղէն ետքը հրեայ ընտանիներ ասորեստանեայց զօրքերուն կարողութենէն ազատուելու համար գացին Հիճազ բնակեցան:

Բնական կերեւի այս այլ եւ այլ խօսքերէն հետեւցընելը, թէ խիստ հին ատենները այլ եւ այլ դաղթականութիւններ ետեւէ ետեւ Հիճազ երթալով այն տեղի հրեաները անոնցմէ են: Արեւի է որ անկէց ետքն ալ նորէ նոր ընտանիք երթալով հին գաղթականութիւնը շատցուցած են. եւ ասոնց մէկը՝ որ Աշմի գրքին մէջ կը պատմուի, կըրնայ հրէաստանին Պոնոփոսի ձեռօք Քրիստոսէ 64 տարի առաջ հռոմէական գաւառ եղած տարին. կամ Քրիստոսի 70 թուին Տիտոս կայսեր Երուսաղէմ կործանած տարին. կամ 186 թուին Լոդիանոս կայսեր հրեաներէն սոսկալի վճէժինդրութիւն ըրած տարին. վասն զի հաւասարապէս հաւանական է թէ այս չարակիր

ազգին հատուածները այլ եւ այլ ժամանակ Արարիա իրենց ապաստանելու տեղ գացած ըլլան. եւ արարացի պատմիչները ասոնք իրարմէ չզատելով պատմութիւններն տարտամ եւ շփոթ ձգած են:

Սպահանցի Ապուլֆերաճ պատմիչը կըսէ թէ, երբ որ հռոմայեցիներուն զօրքը հրէից ազգը նուաճեցին, հռոմայեցիները հրեաներուն դէմ ամէն տեսակ բռնութիւն եւ հարստահարութիւն բանեցուցին. երկի մարդիկը կսպաննէին եւ կնիկները կը յափշտակէին: Շատ ընտանիք այս հարստահարութենէս ազատուիլ ուղեւորով Արարիայի կողմը փախան: Խումբ մը զօրք ընկաւ ետեւներն ասոնք նորէն հրէաստան դարձընելու համար. եւ ասորուոց երկրէն Հիճաղ երթալու անապատը մտաւ: Բայց ետեւնուն չհասան. եւ ջուր ալ չկրնալով գտնել՝ ծարաւ մեռան ամենն ալ Սամատ ըսուած տեղը, որ այս դէպքիս վրայ Սամատ էր բուր ըսուեցաւ. այսինքն՝ հռոմայեցիներու Սամատ. եւ մինչեւ հիմայ այս անունովս կը յիշուի:

Այս փախստական հրեաները կըսուէին պէնու Նազիր (նազարացիք), պէնու Խորէյզա եւ պէնու Պահտալ: Ասոնք Նասրէպի գաւառը հասան. եւ առաջ էլ Պապա տեղը ընակեցան որ Նասրէպի հիւսիսային կողմը ծառոտ տեղ մըն է: Շատ չանցաւ, այն տեղի օդը առողջութեան վնասակար ըլլալը հասկըցան, եւ էլ Ալիէ տեղը գացին. որ Նասրէպի արեւելեան կողմը մինչեւ Ահճտ տարածուած լեռնային երկիրն է. բնակած տեղերնին Նասրէպի մօտ էր, եւ երկու մանր գետակ կանցնէր, որ են Պուսան, եւ Սահզուր: Պէնու Նազիրները Պուս

ծանի քով, եւ պէնու Խորէյզաներն ու պէնու Պաշ-
տալները Մ'ազդուրի քով տեղաւորուեցան: Ըսոնց
բնակած երկիրները հիմայ կըսուին Պուաս, եւ
Սումրան:

Մ'օտ տեղերը նոյն ազգէն ուրիշ գերդաստան-
ներ բնակած էին, որ աւելի հին ժամանակէ եկած
էին, եւ կըսուէին պէնու Վայնուդա, պէնու Լգրա,
պէնու Վաւրա, պէնու Օէյտ. պէնու Լէֆ, պէ-
նու Լ'Էսիս. եւ այլն: Ընն առեւններէն արաբներու
քանի մի խումբ ալ այն տեղերը ցրուած էին, ետ-
քը ուրիշներ ալ եկան: Ետքէն եկողներուն կարգը
կը սեպուին պէնու Խուրման ըսուած արաբները,
որ բնիկ Եւմէնցի են, եւ պէնու Մ'ուալիէները,
որ Սուլայիմներուն մէկ ճիւղն են. եւ պէնու Մ'էր-
սատ եւ պէնու Լնիֆ, որ Քօզաաէն սերած են.
Պալին միջնորդութեամբ, եւ պէնու Շադպա, որ
ասորուց երկրին Պասանի ըսուած արաբներուն մէկ
հատուածը կը կարծուի: Բայց ասոնք տկար եւ աղ-
քատ մարդիկ ըլլալով՝ հրեաներուն այս կողմերուս
տիրելուն արգելք լը չկրցան ըլլալ:

Հրեաներուն ամենէն հարուստներուն եւ աղնը-
ւականներուն բնակութիւնն էր Եասրէպ: Վաղաքին
մէջ եւ շրջակաները իրենց բնակելու համար շինած
տուներնին քառակուսի ձեւով մէկ մէկ ամուր բերդ
էր, որ ուրա՛մ կըսէին: Եւ որ եկողներն ալ իրենց
բնակելու համար ընտրած տեղերնին տուները այս
ձեւով շինեցին: Պէնու Խորէյզա եւ պէնու Լաղեր
ցեղերը ժամանակ անցնելով մէկ մէկ երեւելի եւ
զօրաւոր ցեղ եղան. եւ երկուքը մէկէն հաւիտանի

կըսուէին . վասն զի կրօնէին թէ իրենց նախաճայրն էր Սոփոէսին եղբօրը Աճարոնին Վահին անուն տը-
ղան * :

Այն կողմերը այս վիճակիս մէջ էին . երբ Վի-
րիատոսի 300 թուին ատենները Աս եւ խաղըրաճ
ըսուած արար ցեղերը ասորոց երկիրը բնակող
Վասանի ցեղէն զատուելով Հիճազ եկան . եւ Ասա-
րէսի կողմերը իրենց բնակարան ընտրուելու ետե-
ւէ եղան : Այս երկու ցեղերուն նախաճայրերը Աս
եւ խաղըրաճ՝ Ամր Սուղայդը՝ Սալապէ տղուն
Հարիսէ անուն տղուն զաւակներն էին . եւ մայ-
րերնին Վայլէ , աւելի հաւանական կարծիքի նա-
յելով , Վօզաի ցեղին նախաճայր Ուղրայէն սերած
Վահիլ անուն մեկու մը աղջիկն էր : Աս եւ խաղ-
ըրաճ , երկուքը մէկէն շատ անգամ իշխի Վայլէ կըս-
ուին . իրենց նախամօրը Վայլէին անունովը . եւ
Ասարէսի երկիրն եկող Ճանապարհորդները՝ իրենց
նախնիքներէն երրորդ կամ չորրորդ պորտ կրօնին
ըլլալ : Ասոնք պինտ առաջ դաւառին սահմանադրու-

* Աշխի գիրքը եւ իսկի խալտուն ասանկ կը
պատմեն : Վայց Աճարոն ասանկ անունով տղայ չու-
նէր : Հրեաները զեւտացւոց ցեղէն եղողներուն ի-
րենց լեզուովը յօնէն կըսեն . որկէց ելած է մեր մէջ
խաղաղ անունը : Ասոր երկականը կըլլայ յօնէնանի ,
որ Գալիլանի ալ կը կարգացուի . եւ կրնայ ըլլալ որ
հրէից յիշեալ երկու ցեղը Աճարոնի ցեղէն ըլլալ
այդ անունը առած ըլլան . եւ արարացի պատմիչնե-
րը բառին նշանակութիւնը չհասկնալով՝ Աճարոնի
Վահին անուն տղայ մը , եւ ասոնք ալ անոր ցեղէն
եղած կարծեն :

խոր չոր եւ անբեր բլուրները բնակեցան . բայց շուտով հասկրցան որ հոն շատ չեն կրնար կենալ : Բնաջ քաղեցին եւ խումբ խումբ բաժնուեցան . ոմանք տակաւին անբնակ Կոնստանտնուպոլիսէն եւ ձորերը բռնեցին . ուրիշները արդէն շինուած գեղերու բուրձր տիքը բնակեցան . եւ գեղացիներն ասոնք իրենց գրայնութեան ընդունեցին :

Եւ մենք թագաւորներէն մէկը , Վիպոյան Մսառապու Վարիպա անուն , որ Վրիստոթի 200 էն մինչեւ 236 թուականը թագաւորեց , Էլիճագ արշաւանք մը ընելով բոլոր այն գաւառը իր իշխանութեան տակը ձգեց : Եւսարէպ'ն անցած ատենը իր տղոցը մէկը այն տեղացիներուն յանձնած էր . եւ ետ դարձած ատենն իմանալով որ սպաններ են , մեկ սաստիկ վրէժիմութեամբ ինքն մը ընել միտքը դրաւ եւ Եւսարէպ քաղաքը պաշարեց , որ այն ատենը Խորէյլա եւ Վաղիր ցեղերուն ձեռքն էր . ուրիշ քանի մը ցեղալ արաքներ կը տիրէին հոն . երկու հրեայ իմաստուն քովը գացին եւ ըսին . թէ որ եւսարէպ կործանելու դիտաւորութեանդ վրայ յամառեալ մնաս նէ՛ երկնային բարկութիւնը եւ Մսառուդ պատուհասը վրայ կը քաշես : Թագաւորը հարցուց . ինչո՞ւ համար : Վասն զի այս քաղաքս երկուշի բանի մը սահմանուած է ըսին : Թագաւորը ասոնց խօսքին հաւատալով իր դիտաւորութենէն ետ կեցաւ . հետերէն երկար տեսնուեցաւ . եւ խորին իմաստութիւններնուն հանելով անոնց հաւատքը ընդունեց . կռապաշտութիւնը ձգեց . եւ բոլոր զօրքը ասոր օրինակին հետեւեցան :

Եւ մենք դառնալու ատենը յիշեալ երկու իմաս-

տուն հրեաները հաճեցուց որ հետը երթան եւ
Լէմէնի մէջէն կռապաշտութիւնը վերցընելու իրեն
օգնեն: Իսարէպէն ելաւ Սէքքէի գաւառը մտաւ:
Հուզայիլ ցեղին մարդիկը զինքը զիմաւորեցին, եւ
ըսին որ մէկ գանձատուն մը կայ մարգարիտով եւ
զմրուխտ եւ յակինթ քարերով եւ ոսկւով եւ արծա-
թով լիցուն. որ քու նախնեացդ մէջ զիտցող չկայ.
եւ խոստացան որ այն գանձը իրեն ցուցնեն: Թա-
գաւորը առաջարկութիւնն ընդունեց: Եւն ատենը
ըսին. Սէքքէին ձորամէջը մէկ շէնք մը կայ Վեա-
պէ անուն. որ այս կողմի տրաքներուն մէջ շատ յալ-
գի բռնուած է. ըսած գանձերնիս հսն է: Հուզայի-
լիներուն զիտաւորութիւնը՝ ասանկ մէկ վարդետու-
թիւնով մը թափաւորը մեղցընել եւ անպատիւ միալ
էր. վասն զի աւանդութիւն կար որ՝ մէկ մալդ մը
Վերապէի համար դէշ բան մը խորհելու ըլլայ նէ՝
հարկաւ երկինքէն պատուհաս կը թափի վրան. եւ
ողջ չմնար:

Թագաւորը հրեայ իմաստուններուն հարցուց:
Հին աւանդութիւնը կըսէր թէ Վեապէի առաջին
հիմնադիրն է Բքրահամ նահապետը. ասու համար
հրեաներուն ալ յարգի էր այն տեղը. թպէտ այն
ատենը կուռք դրուած էր մէջը, ուստի ըսին թա-
գաւորին թէ Հուզայիլներուն միտքը չարութիւն է.
անիկայ սրբազան եւ յարգութեան արժէք տեղ մըն
է: Թագաւորը հարցուց. դուք ինչո՞ւ չէք յարգեր:
Պատասխան տուին. որ հիմայ մէջը կուռքերով լի-
ցուն է, եւ զոհերու արինով պղծուած է: Եւսու
Գարիպէ հրեաներուն խօսքին հաւատալով՝ Հուզա-

յիւնները սպաննեց. Մէքքէ գնաց. եւ անկէց իր
երկիրը դառնալով երկրին բնակիչ Հիմեարիներուն
մոխսական օրէնքն ընդունել տալու աշխատեցաւ.
եւ բաւական դիմադրութիւն գտնելէն ետքը յաջողե-
ցաւ: Եւ այս կերպով հրէից օրէնքը Եէմէն Հիմեարի
ցեղին թագաւորներուն պաշտպանութեամբը հաս-
տատուեցաւ. եւ հրէայ կրօնքի հետեւող քրիստոնեա-
ններուն հալածիւ թագաւոր ալ ունեցան Ռունէվաս
անուն, որ աղուոր մազ ունեցող ըսել է. եւ յոյն
պատմաւորները Տունան կըսեն. մեր յայսմաւորքին
մէջալ Քոմլեաս գրուած է. եւ թագաւորեց Քրիս-
տոսի 490 թուականէն մինչեւ 525. եւ սուրբ Խա-
րիթեանքը ասիկայ նահատակեց:

Ի Ժ Ա Ե Ե Ե Ե

Սպանիայի Մատրիտ քաղաքը քօլէա հիւանդու-
թենէն մաքրելու համար վառօդ ծխեր են այս կեր-
պով: Օգոթ կեցած բոլոր տեղերուն թնթանօղները
քաղաքին չորս կողմը զրին, եւ հրաման եղած ժա-
մանակը բոլորը մէկէն միայն վառօդով լեցուն թլն-
թանօղներուն կրակ ըրին. եւ ասանկով վառօղին
մուկը բոլոր քաղաքին վրայ տարածուեցաւ: Եւ աս-
կէ զատ քաղաքին մէջ յարմար տեսնուած չորս տեղե-
քը կրակ վառեցին: Եւս բանիս օգուտը դեռ տես-
նուած չէ:

Փողպապին վնասը: Արտուրի որ՝ մէկ մաճառ բոխիչ
մը ասոր վրայ նոր դիրք մը շարադրեր է եւ փարիզ
քաղաքը տակէլ պիտի տայ եղեր: Այս գիրքին մէջ
ապացոյցով կը հաստատէ՝ եղեր որ քանի՝ որ փող-
պատ (պոյուն պաղն) գործածել շատցաւ Եւրոպա,
կաթուածն ալ շատցաւ: Այլինքը ասանկ կապել պը-
լելը Եւրոպայի մէջ շատ հին չէ՝. եւ դրոնն մտած է.
տասն եւ եօթն դարուն միջին տարիները խռովաթ
զօրաց գունդ մը այս բանս Ֆրանսա խօթեցին:
Գուցէ գաղղիէրէն քաջաբ բառն ալ որ փողպատ ըսել
է՝ խռովաթ աղղին անունէն առնուած է: Փողպատին
համար նշանակուած վնասը ինչէ՞ն պատճառիւ չեմք
գիտեր. բոխիչներուն դիտողութեանը կը յանձնեմք:

ԵՅԼ ԵՒ ԵՅԼՔ

Չար ալ: Ղանչցած աղգերնուս մէջը կարծիք
մը տիրած է, որուն սկիզբը յայտնի չէ՝. կըսեն թէ
ոմանք չարանալու սրտով մէկ բանի մը վրայ նային նէ՝
այն բանը վնասու մը կը հանդիպի. եւ ասոր վրայ ա-
մենն ալ մտածելով՝ չար աչքին վնասէն պահպանելու
եղանակներ գտեր են իրենց դատումովը:

Յոյները շատ մը բաներ կընէին. ինչպէս են գը-
լուխնին լուալ. աչքի ձեւով շինուած բաներ կախել
գլուխներնուն վրայ. եւ ուրիշ բաներ: Ասոնց շատը
մինչեւ հիմայ յոյները կը գործածեն կըսէ Վօրայի
յոյն հեղինակը:

Հռոմայեցիները չար աչքէ ազատ ըլլալու համար
Ֆաշինուս անուն չաստուած մը ունէին. անոր պաշտ-

այանութեանը կապաւնէին. եւ անոր պատկերը կը
կախէին իրենց տղոցը ծիփը, եւ լծշնամիներու վրայ
յաղթութիւն ընող զօրապետներուն գլուխը: Ա՛յր-
գիլիսս բանաստեղծին ըսածը: « չգիտեմ ո՞ր չար աչ-
քըն է որ իմ փափուկ ունիւններս կախարդեց »: Պա-
շինուս չաստուածոյն համար Ալինիոս կըսէ որ՝ տը-
գոց եւ կայսրերու պաշտպանն է. եւ կայսրերը յաղ-
թական հանգէս մը ընէին նէ՝ ասոր արձանը անոնց
նստած կառքին վրայ կը դրուէր: Աւայս կուռքիս
պաշտօնը՝ վնասալեան ըսուած կոյս քրմուհիներուն
յանձնուած էր. որ սրբազան ըսուած կրակին ալ պա-
հապանն էին:

Արտաւաններն ալ չար աչքէ պահպանութեան համար
մէկ նեղ ճեմակ կտաւ մը կը փաթտէին. եւ ասոր
կապալ կըսէին: Ա. Ս. արտէլ կը պատմէ թէ՝ Սը-
սըր քաղաքը եւ բոլոր Արփայտոսի գաւառը երբ մէկ
մարդ մը զիպուածով ալ տղու մը երես նայի, շուտ մը
տղան անոր առջեւէն կը փախցընեն որ աչքը չար է
նէ՝ փնտա մը չտայ տղուն. եւ չար աչքէն ապահով-
ցընելու համար այն երկիրները ամենէն զօրաւոր հը-
նաքը սեպուած է գլուխը ծիւանի (մօռ) չուխայի
կամ կտափ մը կտոր գնել անանկ որ՝ ծայրը ճակատն
ի վար ելիւ աչքին մէջ տեղը իջնայ: Բայց այս մի-
ջոցս փնտաակար է ուրիշ կովմէն՝ կըսէ նոյն ճանա-
պարհորդը. վստն զի աչքին ջիղերը կը գրգռէ շա-
րունակ, եւ աչքը կը տկարացընէ: Արփայտոսի գաւա-
ռը կոյր կամ միաչեն կամ շիլ մարդ շատ գտնուե-
լուն գլխաւոր պատճառներուն մէկն ալ այս է: Այս
կտորը հոն կենալով եւ շարունակ տեսողական ջիղ-

քը գործելով՝ աչքին ներսի թաղանթներուն (զարև-
րուն) բորբոքումը կուգայ . կծու ջուրեր աչքէն
վազել եւ աչքը ցաւիլ կըսկըսի . քանի՜ երթայ ցաւը
կը շատնայ : Տեղ տեղ վէրքեր կեկեն . վէրջապէս
աչքին ամէն կողմը ծաղիկի պէս խոց գուրս կու-
տայ , եւ տեսութիւնը կաւրուի :

Հնդիկները իրենց ամէն տարիքներնուն եւ ամէն
գործերնուն մէջ չար աչքի ազդեցութենէ կը վախ-
նան : Ուստի կասէց զգուշանալու եղանակնին իրենց
կրօնական արարողութիւններուն եւ քաղաքական վար-
մունքներնուն մեծ մասը իրեն գրաւած է : ¹Չար աչ-
քէ մէջը պահելու ամէնէն աւելի սովորական հնարք-
նին այս է : Բրինժի ալիւրէ խմոր կը շինեն , եւ լապ-
տերի ձեւ կը խօթեն . մէջը հալած կարագ կը դնեն .
եւ թէ որ այս չգտնուի նէ՝ քրքումով (սաֆրանով)
ներկած ջուր կը լեցընեն . կամ ջուրը ի՛նչ եւլցէ
մութ գեղին կամ կարմիր կը ներկեն եւ խմորէ լապ-
տերին մէջ կը լեցընեն . եւ որո՛ւ համար որ չար աչ-
քէ փնտաւելէն կը վախցուի նէ՝ պտուռ կնիկ մը
այս լապտերը անոր զլխուն վրայ կը պտտեցընէ .
եւ այսպէսով չար աչքին ներգործութիւնը իր կար-
ծեօքը լապտերին հեղուկին վրայ ժողված ըլլալով
կը տանի կը թափէ : Բոհկայ կընեն զլխաւորապէս
մէկ մը՝ երբ որ մէջը կարգուի . եւ երկրորդ՝ երբ որ
մէջը պահմաներուն կամ քուրմերուն կարգը մտնէ :
Նորման նոյն նպատակին համար , կարգուողներուն
զլխուն վրայ կամ գիմացէ զիմաց երկու կողմէն մէկ
մէկ կտաւի կտոր կը նետեն , կամ կտոր մը կտաւ աչ-
քերնուն առաջը լռնելով կը պատուն երկու կտոր

կենն. կամ նոյն կտաւը աչքերնուն առաջը երեք անգամ կը պըտտցընեն. եւ չար աչքին ներքործու թիւնը անոր վրայ եկած սեպելով կը տանին կը նետեն: Երբեմն ալ նոր փետին եւ նոր հարսին վրայ կուտքերու նուիրուած պսակաձեւ բաներ կանցընեն:

Ներկիները չար աչքին ազդեցութեանը այնքան համոզուած են, որ իրենք, եւ մանաւանդ տղաքնին ի՞նչ հիւանդութիւն որ ունենան նէ ասոր վրայ կը ձգեն: Եւ որ համար միշտ այս ազդեցութիւնը ոչընչացընելու մտքով աւելորդապաշտկան գործողութիւններու կը պարապին: Այն թէ միայն չար աչքէ վախերնին մարդոց համար է, այլ եւ պտղատու ծառերու եւ պտուղներու եւ սերմերու եւ տուններու համար ալ կը վախնան. եւ կը կարծեն թէ ասոնց չորնալուն կամ փրտտելուն կամ հինալուն եւ փրլչելուն պատճառ՝ չար աչքն է: Եսոր համար հողի բոլորւած եւ ամաններ կիրով ճերմակ կը ներկեն. եւ վերէն տեղ տեղ սեւ ներկով նշաններ կընեն եւ արտերը կը գնեն, կամ փայտ մը կը տնկեն եւ անկէց վար կը կախնեն. որպէս զն չար աչք ունեցողը պինտ առաջ այն տեսնէ. եւ նայուածքին գէշ ազդեցութիւնը անոր վրայ երթայ. եւ պիտանի բաները ազատին:

Չարմանալին այն է որ՝ կը կարծեն թէ չարաչքը իրենց աստուածներուն վրայ ալ իր փնտաւար ազդեցութիւնը կը բանեցընէ. անոր համար երբ որ մեհեանը շատ մարդ գտնուի նէ՝ հարկ կըլլայ աստուածնին ալ չար աչքէ ապահովցընել. եւ ասոր համար վերջիշեալ բրինձի ալիւրէ շինուած լապտերը դարձընելը գործ կածեն. եւ ասիկայ ընողները միշտ

կնիկ մարդիկ ըլլալու են: Փիղերն ու ձիերն ալ չար աչքէ նշոյն կերպով կը պահպանեն. եւ այն ալ ընողը կնիկ մարդիկ են:

Լապտեր պըտըտընողները աղջիկ կամայրի կին ըլլալու չեն. այլ կարշուած եւ ամուսիննին ողջ կին ըլլալու են. բող կանայք ալ այս գործը կրնան ընել: **Ս**եծերնին ալ որովհետեւ դուրս ելած ատենը կըրնայ աչքի գալ, պալատէն չելած գլխուն վրայ լապտեր դարձընելու արարողութիւնը ընել կուտայ. եւ որովհետեւ մէկ անգամը ամբողջ օրուան մը չօգտեր, մէկ անգամ մը դուրս ելլելով կը հիշնայ, ուստի ամէն մէկ անգամին նորոգել կուտան. եւ յատուկ այս բանիս համար իրենց պալատին մէջ շատ մը բողեր կը պահեն:

Լղիկները չեն ըլլար այս գործիս. վասն զի իրենք չար աչքի շատկէկ, ընդունակ են. եւ կրնայ ըլլալ որ չար աչքին աղբեցու թիւնը լապտերին մէջ հեղուկին բռնելու տեղը լապտերը բռնողին բանի: Ընոր համար կարգուածներէն ալ միայն պատուաները այս գործիս կուգան. իսկ բողերը չար աչքէ չեն վնասիր: Երկիններուն այս գործիս յարմար չգալուն պատճառը ուրիշ է: Հնգկաստան սովորութիւն է որ՝ մարդ մը մեռնի նէ մարմինը կայրեն. եւ կինն ալ թէ որ ուզէ կամ առաջկուց խոստացած է նէ՝ ողջ ողջ կրակը կը նետուի եւ հետը կայրի. եւ ասիկայ կնիկ մարդոց առաքիսութիւն մը սեպուած է: Ուստի այրիները, այսինքն անոնք որ իրենց երկանը մեռնելէ. ետքը ողջ մնացեր են, իրենք զիրենք չեն այրիր, մեջերնին յարգութիւն չունին:

Երջանիկ Տարդոս շաղիկ : Ոսղէ՛ թծի ուլաճցի բա-
նաստեղծը սա բանաստեղծականն յատմութիւնս ը-
րած է . որ ուլաճերէն լեզուով ստանաւոր է :

« Կատարեալ Համբերութեամբ մտիկ ըրէ՛ ով
կայսր . ինծի տուած ծանր բեռանդ հաշիւը - քեզի
պիտի տամ . առողջանալու համար աշխարհքիս երջա-
նիկ մարդու մը շապիկը ծախու առնել պատուիրեցիր
ինծի . քեզի ծառայելու եւ հիւանդութեանդ դեղ
գտնելու փախաքով բոլոր աշխարհք ուր տեսցայ .
այնքան ցանկացած շապիկս մեծ փութով բընտուեցի ,
բայց աշխարհքս ցաւեր բեռցած սայլ մըն է . առանց
ցաւու մարդ չկայ . երջանիկ բնաւ չկայ . գտայ մէկ
երիտասարդ մը գեղեցիկ , հարուստ , բայց անհաւա-
տարիմ ընկեր մը ունիմ կըսէր եւ թշուառ էր . ասդին
մէկ հայր մը նոր մեռած տղան կուլար . անդին մէկ
ուրիշ մը տղայ չաւնենալուն կը ցաւէր . միւս կողմը
մէկը թագաւորութեան աչք ունէր , մէկ ուրիշը անի-
կայ ձեռք բերած էր , բայց իր երկիրը կողոպտեր եւ
անկէց վըռընտուէր էր , եւ երկիրը որդւմաններ էր
նէ՛ անոնց կը գանգտեր . մէկը գեղեցկութիւն՝ կու-
ղէր . մէկալը բանաստեղծութիւն . մէկ ուրիշը հա-
րըստութիւն , մէկն ալ առողջութիւն . ամեն մարդ մէկ
մէկ բանի կը փախաքէր , մէկն ալ գոհ չէր . իմ ընկեր-
ներըս անպամ ցաւած կը տեսնէի աշխարհքի մէջ եր-
ջանիկ գոնէ մէկ մարդ մը չգըտնուելուն վըայ . եւ քեզ
առողջացնելու յոյսս կը կորսընցընէի կոր . երբ հո-
վիտի մը մէջէ սրինգի մը ձայն լըսելով ուրախ ե-
ղանակէն վեր ցաթկեցի : Վազեցինք : Ո՛վ Բոս-
տուած . այն ինչ գեղեցկութիւն հովիտին մէջէն կամա-

ցուկ եւ առանց ձայնի վտակ մը կը վազէր. արօտին մէջ ոչխարներու հոտ մը հանդարտիկ կարած էր. հովիւն ալ ծաղիկներու վրայ ընկողմանած կերգեր. ի՞նչ երջանկութիւն:

— „Հովիւ. ըսի անոր, խեղճութեան մէջ ես. ոչխարներդ քիչ են, քեզ պիտի հարստցնեմ՝ հետս կայսեր քով եկո՛ւր: Կուզէ որ ասկէց ետքը աղքատն ու որքը զինքը իրենց հայր ունենան որ երջանիկ ըլլան:

— „Կեցցէ՛ կայսրը. բայց բանի մը կարօտ չեմ. ես իմ ոչխարներովս հալուստ եմ՝ եւ իմ հիւզէս գոհ եմ. ես Մստուած կը սիրեմ. շունս զիս կը սիրէ. ջուրը ծարուս կը տանի. ոչխարներս ինծի կը կերակրեն. ես երջանիկ եմ:

„Շուտ շուտ շապիկը, հիւանդութիւնը զիս կը մաշեցընէ. շապիկը շո՛ւտ. հագնիմ սաւիկայ. բարեկամ շուտ ըրէ՛. . . ալ չեմ կրնար:

— „Միսո՞ւ տէ՛ր արքայ. մեծ ցաւով կը զըռցեմ. քեզի՝ ասանկ մէկ երջանիկ մարդ մը կը ռնակը շապիկ ալ չունէր,,:

